

III Rozbiór Polski, a Białostoczczyzna - w 220. rocznicę rozbioru

24 października 1795 roku Rosja, Prusy i Austria podpisały akt rozbioru Polski, trzeciego już z kolei, w wyniku którego państwo polskie przestało faktycznie istnieć, a jego terytorium podzielono pomiędzy sygnatariuszy traktatu. Ziemie ówczesnego województwa podlaskiego zostały zagarnięte przez Królestwo Prus i utworzyły nową prowincję państwa pruskiego – Prusy Nowowschodnie (Neu-Ost-Preussen). W ten sposób rozpoczął się krótki, bo trwający do 1807 r., epizod funkcjonowania na terenach Białostoczczyzny administracji pruskiej, którego jednym z zachowanych do dziś efektów jest – licząca ponad 70 metrów bieżących – spuścizna aktowa.

14 grudnia 1795 roku król pruski Fryderyk Wilhelm II mianował majora kawalerii Friedricha Leopolda von Schröttera organizatorem administracyjnym nowej prowincji. Kolejny dekret królewski nakazywał wszystkim stanom świeżo objętych terenów składać nowej władzy przysięgę wierności, którą przedstawiciele Podlasia złożyli podczas oficjalnych uroczystości na Zamku Królewskim w Warszawie 6 lipca 1796 roku. W tym samym roku w Berlinie ukazał się „*Patent względem generalnej ekonomicznej administracji w nowych do Wydziału Prus Wschodnich przydanych, a między Niemem, Bugiem, Narwią i Wisłą położonych Powiatów*” (zachowany w zbiorach Archiwum Państwowego w Białymstoku) informujący, że na terenie przyłączonym obowiązywać będzie ten sam porządek administracyjno-prawny, co w innych prowincjach Królestwa. Odpowiedzialnym za zarząd nim i w imieniu samego Króla Prus występującym, mianowano – wspomnianego już – barona von Schröttera, „taynego wojennego dirigującego Ministra stanu, Szefa Pruskiego Departamentu Generalnego Directorii”.

Całość obszaru prowincji podzielono na dwa departamenty (płocki i białostocki). Granice, interesującego nas, departamentu białostockiego rozciągały się od Bugu na południu, poprzez Niemen na północy i północnym wschodzie, po linię od rzeki Pisy do rzeki Nurzec na zachodzie. Zostały one ustalone w sposób sztuczny i nie pokrywały się z zasięgiem byłego woj. podlaskiego (wyłączone zostały powiaty: sokołowski i węgrowski, ponadto w granicach nowego departamentu znalazła się część byłego województwa trockiego i dwa powiaty z województwa mazowieckiego – łomżyński i wiski). Departament dzielił się na 10 dystryktów landrackich (białostocki, bielski, dąbrowski, drohicki, goniądzki, kalwaryjski, łomżyński, mariampolski, suraski, wigierski), na czele których stali landraci (będący odpowiednikami starosty). Administracyjnym organem zarządzającym Prus Nowowschodnich była Kamera Wojny i Domen usytuowana w, wybranym na stolicę prowincji, Białymstoku (Kriegs und Domainen Kammer zu Bialystok). Do jej zadań należały: administracja policji, pobieranie podatków, sprawy wojskowe (m. in. rekrutacja i zakwaterowanie wojska), budowa dróg i fortyfikacji, zarząd dóbr oraz ekonomii królewskich, czy nadzór nad administracją dochodów miejskich. Kamerą kierował prezydent, najpierw Karol von Knobloch, a od 1802 roku – Fryderyk von Wagner.

Sam Białystok, co wynikało z jego nowej funkcji, awansował z pozycji prywatnego miasta prowincjonalnego na centrum znaczącej jednostki administracyjnej (departamentu i całej prowincji jednocześnie). Wraz z napływem dość pokaźnej liczby urzędników z innych części Królestwa Prus, obraz i rozmiary miasta zaczęły się zmieniać – pod koniec XVIII wieku Białystok liczył 14 ulic, a na jego terenie znajdowało się 474 domów (w tym 28 budynków urzędniczych), 3 kościoły, waga miejska, młyn wodny, 50 szynków, 15 browarów i 15 gorzelni, a liczba ludności oscylowała ok. 4 tys. mieszkańców. Ponadto w mieście stacjonował sztab i 4 kompanie batalionu fizylierów von Wallenitza oraz oddział z regimentu Bośniaków von Gunthera o łącznej liczbie 1019 osób. Dla porównania była stolica województwa podlaskiego – Drohiczyń, miał wówczas 7 ulic, 161 dymów i zamieszkiwało go 984 mieszkańców.

Z okresem rządów pruskich wiąże się także inne, przełomowe wydarzenie w historii Białegostoku – 1 marca 1802 r. podpisano między Izabelą Branicką, dożywotnią właścicielką miasta, a Kamerą Wojny i Domen Departamentu Białostockiego, najpierw kontrakt dzierżawy miasta (na sumę 412 tys. złotych polskich rocznie, co stanowiło równowartość 7 tys. talarów), by następnie Potoccy (przyszli właściciele miasta, którzy zgodnie z testamentem Jana Klemensa Branickiego mieli przejąć miasto na własność po śmierci jego żony Izabeli), za zgodą Branickiej, sprzedali je królowi pruskiemu wraz z okolicznymi folwarkami za 217 tys. 970 talarów. Miasto sprzedano stosunkowo tanio, skoro w 1800 roku włości Potockich w departamencie, a więc Białystok, Choroszcz i Tykocin, szacowano na sumę 1 330 000

talarów. Prawdopodobnie na potrzeby tejże transakcji, jeszcze w 1799 roku, sporządzony został szczegółowy plan miasta (tzw. plan Beckera), którego reprodukcja znajduje się w naszym zasobie (zespoły: Teki Glinki oraz PWRN w Białymstoku).

W 1807 roku, w wyniku traktatu w Tylży, Napoleon w wyrazie dobrej woli przekazał departament białostocki Rosji (co pośrednio było dalszą konsekwencją przeprowadzonego w 1795 roku rozbioru), zaangażowanej w konflikt francusko-pruski (po stronie Królestwa Prus). Tym samym obszar Białostoczczyzny przeszedł pod, trwający ponad sto lat, zarząd administracji rosyjskiej, co wiązało się z kolejnymi zmianami porządku prawno-społecznego omawianych terenów.